

Олесь Олександр

Біографія (2)

(1878 — 1944)

Ольшанське кладовище в Празі. Тут, на православній ділянці, — могила Олександра Олеся. (Його справжнє ім'я і прізвище — Олександр Іванович Кандиба). Ранньою весною 1988 року я вклонився його світлій пам'яті. Новий дубовий хрест; прокинулися минулорічні і з'явилися нові, посаджені кілька днів тому, квіти. Тиша і чистота, спокій і сум. Поруч поховані інші наші земляки, яких доля закинула по революції до Праги. Не відомі ні мені, ні усім нам — доктор Микола Галаган, директор тутешньої української гімназії, професор Іван Кобизський. А неподалік — могили російських письменників Євгена Чирикова, Василя Немировича-Данченка, Аркадія Аверченка, матері письменника Володимира Набокова — Гелени Набокової... Деякі могили доглянуті, інші поволі зникають у безвісті. Як і долі тих, хто в них знайшов останній притулок далеко від рідної землі.

Могила Олександра Олеся не занедбана — в Празі живе його син Олесь Кандиба, який опікується посмертною долею батька. Живуть там і наші земляки — Зіна Генік-Березовська і Богдан Зілінський, які обов'язково відведуть вас на могилу славетного поета. Пам'ятають і піклуються про поетичну спадщину нашого митця і чеські літературознавці Вацлав Жидліцький, Вячеслав Сато, Ілона Славікова, приїзять із Братіслави дослідники його творчості Мікулаш Неврлі і Михайло Мольнар. Не оминаємо й ми, радянські українці, це місце, коли доводиться бувати в Чехословаччині, бо доля спадщини першорядного українського поета нас турбує. Навіть у трагічні десятиліття сталінщини в народі не забувалася його творчість, хоча 27 років — з 1930 по 1957 рік — вірші Олександра Олеся не друкувалися в нашій країні. Чому так сталося? Чим завинив майстер перед своїм народом? Переконали: нічим він не завинив, народ його не карав осудом, не обійшов забуттям. Намагався покарати поета сталінізм, відлучаючи його творчість від історії української літератури, вилучаючи із масових бібліотек його книги і забороняючи їх друк. Олесь завинив перед своїм народом лише тим, що не розділив із ним страхіття голоду 1932 — 1933 років, жахів сталінського беззаконня, ненависної фашистської окупації. Та він себе жорстоко і покарав. Покарав тим, що 1919 року залишив рідний край і опинився на чужині.

Чужина — могила, чужина — труна,
Душа на чужині, як чайка сумна, —
Літає і квилить в сльозах без гнізда:
Навік його змила бурхлива вода.

Так він писав 1927 року, коли на Радянській Україні його поезії знали, як кажуть, і старі, й малі. Адже саме тоді перевидавалися підготовлені Павлом Филиповичем "забезпечені" ґрунтовно його ж передмовою "Вибрані твори". Перевидавалися тричі — в 1925, 1929 і 1930 роках. Крім того, Державне видавництво України двічі — у 1925 і

1929 роках — друкувало його збірки поезій для дітей молодшого віку. Укладачі різних репертуарних збірників, декламатори буквально вихоплювали поезії Олеся, з неофітською одержимістю пристосовуючи їх до революційних свят шляхом заміни і назв, і уточнення смислового звучання. Вірші митця стали воістину народними завдяки мелодійності, чіткій соціальній орієнтації і багатству народнопоетичної образності. Протягом 1917 — 1930 років з'явилося в нашій країні 25 окремих видань, серед них і три книжки російською мовою. І це незважаючи на те, що поет виїхав 1919 року нібито з дипломатичним завданням від буржуазно-демократичного уряду Української Народної Республіки (УНР). Та заради істини слід сьогодні нагадати: О. Олесь не був ні політичним діячем буржуазно-демократичних урядів, ні тим паче дипломатом. Саме тоді, коли С. Петлюра почав прибирати владу до своїх рук, немало української інтелігенції під приводом дипломатичних місій емігрувало з країни. Виїхав за кордон і поет. Його лякала неконтрольована стихія революційних припливів і відпливів, він вважав, що не варто свавільно експериментувати над "живим народним організмом, обезкровленим війною і революцією", боявся, що справа може повернутися фатально, що треба уважніше придивлятися до процесів, не поспішати, що Україні загрожує Антанта, а в цьому заплутаному лабіринті, яким є політика, мало кому вдається правильно зорієнтуватися, тим більше — вести за собою народні маси.

Згодом він опиняється у Відні, де випустив чотири номери гумористичного журналу "Сміх", у якому сатирично висміяв українську еміграцію за її претензії на народне представництво, на формування в екзилі "українських урядів", на організацію "проводів для боротьби за визволення України" тощо.

З 1923 року Олесь живе в Чехословаччині.

Народну славу поетові створили і назавжди утвердили пісні та поетичні скорботи періоду революції 1905 — 1907 років і Лютневої революції 1917 року. Митець зумів з великою експресивною напругою "переплавити" народні переживання і сподівання в болісно-вразливій своїй душі і потужно, зі щирою емоційною сповідальністю вилити це в поетичних образах, символічних асоціаціях та музичних ритмах. Він пережив і світлі надії рідного народу на соціальне та національне визволення, і трагічні поразки першої російської революції, оплакав загиблих та загорівся новим, зігрітим революційними загравами гнівом супроти насильства й тиранії.

Ми не зложимо зброї своєї...

Дужі в нас і бажання, і гнів,

Ми здобудемо землю і волю

І загоїмо рани віків.

1910 року Сергій Єфремов так оцінював його творчість: "Обурення проти насильства, гніву за скривджених повно в поезіях Олеся 1905 — 1907 рр., і в них він дає такі гарні зразки громадянської, справді високої поезії, до якої після Шевченка ніхто ще так високо не підіймався на Україні. Олесь ще раз наочно показав, що громадянські мотиви анітрохи не зв'язують крил і не заважають справжньому поетові, не підборкують його творчого натхнення".

А минуло лише п'ять років відтоді, як молодий поет дебютував в одеському альманасі "Багаття" віршем "Парубоцькі літа — то бурхливий потік", і три роки з того часу, як побачила світ перша (1907р.) збірка поезій "З журбою радість обнялась".

Хтось ударив без жалю по серці моїм, —

І забилося серце в вогні золотім...

І посипались іскри ясні,

І в дзвінкі обернулись пісні.

Романтичне світосприйняття, щедро напоєне народнопоетичною образністю, музичним ладом народної пісні, динамічно визрівало до вершин бездоганного словесного інструментування. Читачів буквально зачаровували алітерації та асонанси поезій Олеся, а його щире, виболене й власною долею співчуття голодним, обідраним і німим рабам у царській "тюрмі народів" викликало співпереживання і довіру:

Вони — обідрані, розбуті,

Сліпі, голодні і німі,

В кайдани, в сталь міцну закуті,

В кривавих ранах і ярмі, —

Сьогодні більше не раби:

Лунають гасла боротьби!

Поет вселяє віру й упевненість у свідомість цих таврованих рабів:

Вони — гроза, вони — герої:

Їх гнів героями зробив.

І верх за ними буде в бої —

Сам бог попереду рабів!!

Ти чуєш грім? Гримлять раби:

"За нами поспіх боротьби!!"

Ці могутні, оптимістичні заклики пролунали 1906 року — в розпал першої російської революції. Тож можна зрозуміти митця, який так болісно сприйняв її поразку.

Олександр Олесь свій талант присвятив цій революції — її переможно-величній увертюрі та її трагічному фіналові.

На революцію працював поет натхненно і самовіддано, перекладаючи на українську мову "Варшав'янку", "Марсельєзу", "Сміло у ногу рушайте", "В неволі скатований люд", утверджуючи свій авторитет митця-громадянина і публіцистичними статтями, фейлетонами. Одна за одною з'являються й книги його поезій. Після згаданої "З журбою радість обнялась", яка побачила світ у Петербурзі 1907 року, виходить книга II (також в Петербурзі 1909 року), решта книг (їх поет також позначав римськими цифрами — III, IV, V) друкуються в Києві (1911, 1914, 1917 рр.). Була підготовлена до друку і книга VI. У січні 1919 року журнал "Книгар" повідомляв: "Відомий український поет О. Олесь закінчив і здав до друку VI книгу своїх поезій".

Але цю збірку читач не отримав.

Жоден відомий літературний критик не оминав своєю увагою віршів поета. Микола

Зеров відзначав, що лірик наділений першорядним талантом, який дозволив йому так авторитетно репрезентувати українську поезію, як Володимирові Винниченку нашу прозу. Про митця писали Григорій Чупринка і Спиридон Черкасенко, Олександр Дорошкевич і Агапій Шамрай, Борис Якубський і Володимир Коряк... Михайло Грушевський вважав, що про Олександра Олесь слід говорити як про "найбільшого з нині живущих поетів на Україні".

Олександр Олесь — талант особливої драматичної напруги і глибини. Досить вчитатися в його гнівні інвективи, спрямовані проти ненависного царського режиму, і вжитися в емоційно бурхливі поетичні переживання нової — Лютневої — революції, щоб переконатися, яким тонким інструментарієм відчуття і відтворення суспільних настроїв він володів. Закономірно, що з-під його пера з'явилася і низка драматичних етюдів — "Злотна нитка", "По дорозі в казку", "Над Дніпром", "Трагедія серця", "Ніч на полонині".

Герої цих творів синтезують духовний потенціал, видобутий із міфології, з образного переосмислення могутніх сил природи, поривання їх творця до ідеалу, краси, гармонії. Але як часто митець розпинає себе на хресті сумнівів і розчарувань! Дійсність повсякчасно вносила дисгармонію і в його особисте життя, і в ті вимріювані, сповідувані ідеали, в ім'я здобуття яких він творив і жив. Найперші після полишення батьківщини розчарування пов'язані зі спогляданням емігрантського побуту і мізерного політикування.

Вони зійшлися, небораки,
В ім'я найвищої мети,
Щоб всім єдиним фронтом йти,
І перегризлились, як собаки,
Пересварились, як коти,
І розповзлись знов, як раки.

Це вірш із книги "Перезва" (1921р.), яку поет видав під псевдонімом В. Валентин і спорядив таким зверненням:

"До читачів!
(Коли будуть).

Я дуже перепрошую, що випускаю першу свою книжку без портрета і критичної розправи. Повірте, це не із скромності, а із-за браку відповідних коштів.

Автор"

Треба було мати велику мужність, громадянську відвагу, аби із таким сарказмом знеславити своїх земляків, які товпляться по чужих містах Європи, політикують, лаються, розкошують і бідують... Невдовзі ця збірка вийшла на Радянській Україні під назвою "Емігрантська перезва".

Олександр Олесь не шкодує і себе, розчарованого, зневіреного, — то намагається виправдати свій крок бодай перед власною совістю, то впадає у відчай:

О, недурно в скорботах ми плачемо
На вигнанні в холодних світах,

Ми свої землі не побачимо...
Тільки, може, у мріях, у снах.
І чому по світах ми блукаємо,
І який ми спокутуєм гріх,
Ми ніколи до суду не визнаємо
Від людей ні чужих, ні своїх!

У мріях і в снах йому з'являлися травобуйні степи Сумщини, рідне Білопільля (Крига), де він народився 5 грудня 1878 року, село Верхосулці, де після смерті батька жив у діда разом з матір'ю і двома сестричками. Дитинство йому уявлялося "одним золотим днем". Як писав в автобіографії: "...все, що я бачив там, у степу, в саду, на річці (Сула), здається мені суцільною казкою природи".

Вчився без великого бажання. Спочатку в дергачівській хліборобській школі, згодом — у Харківському ветеринарному технікумі. Вивчав самотужки іноземні мови, писав вірші українською і російською мовами, готував рукописні збірки. Дуже любив театр, сам організовував драматичні гуртки, брав участь у виставах. Величезне враження справило на нього свято відкриття пам'ятника Іванові Котляревському 1903 року в Полтаві, особливо зустрічі з українськими письменниками — Лесею Українкою, Михайлом Старицьким, Михайлом Коцюбинським... Усе, що він побачив і почув, глибоко схвилювало його вразливу натуру. Заборона українського слова, знущання з національних символів, традицій, культури обурювало його і утверджувало в необхідності боротьби за права українського народу і його культури.

Неоднораз поет поривався на Україну, жив надією на повернення, але його стримували сумніви. Знав він про немилосердний голод початку 30-х років, знав, що один за одним гинули у безвісті письменники, але найбільше потрясла його трагедія родини Крушельницьких. Поет відтворив крах політичних надій старого Антона Крушельницького і його синів Івана і Тараса в драмі "Земля обітована".

Останні роки і дні життя Олеся були потьмарені фашистською окупацією Праги, важкою хворобою, звісткою про загибель у фашистському концтаборі Заксенхаузені сина Олега — також поета.

Помер майстер 22 липня 1944 року.
О принесіть як не надію,
То крихту рідної землі:
Я притулю до уст її
І так застигну, так зомлію...

110 років минуло з дня народження видатного українського літератора — творця класичних мистецьких шедеврів української поезії. Як тільки зринала хоча б маленька можливість донести їх до українського народу, з'являлися книги, підготовлені Максимом Рильським, котрий вважав, що "поет Олександр Олесь посідає певне місце в історії нашої культури", Олегом Бабишкіним, Борисом Буряком, Юрієм Мельничуком, Василем Яременком та іншими дослідниками.

У видавництві "Дніпро" вийшло найповніше — двотомне — видання його творів.

Упорядник і автор передмови Р. Радишевський включив до цього видання ненадруковану шосту книгу його поезій, розшукав близько 600 неопублікованих віршів О. Олеся, розкиданих по записниках і рукописних збірках. Його архів величезний. Понад три тисячі одиниць збереження налічує фонд Олександра Олеся в Центральній науковій бібліотеці АН УРСР ім. В. Вернадського. Велика частина архіву є десь у Празі. Дослідження творчої спадщини видатного майстра слова тільки розпочинається. Поет повертається на батьківщину, до рідного народу. І ми сьогодні віримо, що доля творчої спадщини Олександра Олеся буде щасливішою, ніж його особиста доля.

Жулинський М. Г.

Із книги "Із забуття — в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини)".

(Київ: Дніпро, 1990. — С. 92—97).